

AZERBAYCAN MİLLİ BİLİMLER AKADEMİSİ
ORD. PROF. Z. M. BÜNYADOV ADINA
ŞARKİYAT ENSTİTÜSÜ

**AZERBAYCAN'IN
KÜLTÜR BAŞKENTİ:
ŞUŞA**

BAKI – 2022

ISBN: 978-9952-556-42-1

Azərbaycan'ın kültür başkenti: şuşa.
Bakü, Elm, 2022.

© ord. prof. Z.M.Bünyadov adına şarkiyat Enstitüsü, 2022

AZERBAYCAN'IN KÜLTÜR BAŞKENTİ: ŞUŞA

Şuşa, antikite ve moderniteyi birleştiren tarihi bir şehir olan Azerbaycan'ın kültür başkenti Karabağ'ın tacıdır.

Kadim ve onur verici tarihi ile Şuşa şehri, yüzyıllardır karmaşık olaylara tanık olmuş ve yabancı işgalcilere karşı kahramanca mücadele etmiştir.

Karabağ Hanlığının kurulması ve Şuşa'nın başkent ilan edilmesi, Penahali Han'ın (1748-1763) adıyla bağlantılıdır. Karabağ'ın kadim boylarından Cevanşir aşiretinin Sarıçalı oymacılığına mensup olan Penahali Han, 1748 yılında Karabağ Hanlığını kurmuştur. Başlangıçta yeni kurulan Karabağ Hanlığının güçlü

bir başkenti yoktu. Bu nedenle Penahali Han, başkent için güçlü savunma olanaklarına sahip bir kale inşasına karar verdi.

Bayat Kalesi, Penahali Han [9,126] döneminde Karabağ Hanlığı topraklarında inşa edilen ilk kaledir. Bu kale, beş yıl boyunca Karabağ Hanlığına başkentlik yapmıştır [9.128]. Fakat Bayat Kalesi'nin konumu strateji bakımından başarılı değildi. Böylece, Penahali Han'ın emriyle, daha uygun bir konuma sahip yeni bir başkent kalesi olan Şahbulak Kalesinin (Ağdam yakınlarındaki Şahbulak pınarı yakınında) inşasına başlandı ve inşaatı 1751-1752'de tamamlandı. Eski kale ise, hanın emriyle yıkılmıştır. Yeni yapılan kalede Penahali Han taş evler, imaretler, camiler, hamamlar, çarşılar inşa ettirmiştir [3,81]. Lakin Şahbulak Kalesi yalnız birkaç yıl içinde bağımsız Karabağ Hanlığının başkenti oldu. Penahali Han, Karabağ Hanlığına yönelik sürekli yapılan saldırıları önlemek için stratejik olarak daha güçlü ve düşman saldırılarına karşı daha dirençli olan yeni bir başkent-kale inşa etmek zorunda kalır. İstişare meclisini toplayan Han, ayanlara hitaben ederek:

“Bizim dağların içinde, sağlam ve geçilmez bir yerde, hatta en güçlü düşmanın bile kuşatamayacağı ebedî ve sarsılmaz bir kale yapmamız gerekir. Kalenin bir tarafı dağlarda yaşayan ellerin yüzüne her zaman açık olmalı, bölgelerle iletişimimiz bir an bile olsun kesilmemelidir”. Azerbaycan'ın deniz seviyesinden

1300-1600m yükseklikteki antik yerleşim yeri olan Şuşa'nın bulunduğu erişilemeyen dağ platosu, tüm bu talepleri tam olarak karşılamaktaydı.

Böylece Azerbaycanlıların eski yerleşim yeri olan Şuşa'da Karabağ hanlarının yeni konutlarının inşaatına başlandı. ilk yıllarında, yeni şehir-kale kurucusunun adıyla "Penahabad" [4,11],

daha sonralar bu yerin eski adıyla “Şuşa” olarak adlandırıldı ve Karabağ Hanlığının daimi başkenti oldu.

“Şuşa” kelimesinin Azerbaycan Türkçesine ait olduğuna dair hiç bir şüphe yoktur. Bu ad, kentin bulunduğu bölgenin röl-yefine uygun olup, eski Türkçede “yayla”, “şiş kaya” anlamına gelir. Bu şehrin halk arasında “Şişe” olarak da bilinmesi ve birçok edebi eserde bu şekilde anlatılması tesadüf değildir [7,22].

Şehrin yerleştiği alanın rölyefi, onun sağlam bir savunma kalesi olarak inşası ve mimarisi üzerinde güçlü bir etkiye sahipti. Şuşa şehrinin inşası için tasarlanan bölge askeri-stratejik açıdan büyük önem arz eder. Üç tarafı yüksek sarp kayalıklarla çevrili olan kaleye bölgenin yalnızca kuzeydoğu kısmından çok da uygun olmayan dar bir patika ile ulaşılabilir. Tarihçi Mirza Yusuf Karabaği: “Penah Han Şuşa şehrinin temelini güzel bir günde attı. Şehir, güneybatı, kuzeydoğu ve ayrıca batı ve güneyden yayalar ve diğerlerinin erişebilmesi güç olan sağlam duvar ve doğal sarp kayalıklarla çevrilmiştir. Duvarı örmek için şehrin güney bölgesini ve doğu kısmının bazı yerlerini ölçtüler. Köylüler, muhtarları ile birlikte çalışarak, beş arşın yüksekliğinde ve iki arşın genişliğinde bir duvar inşa ettiler. Taş ve kireçle yapıldığından bu duvardan ne top mermisi, ne de başka bir şey geçemezdi. Duvarda dört kapı açtılar. Kuzeydoğudaki kapıya “Şuşa köy kapısı” denir. İki kapı ise kuzeyle batı arasında yerleşir. Bun-

lardan birine “İrevan Kapısı”, diğetine ise “Gence Kapısı” ve ya “Çiləbörd Kapısı” denir. Dördüncü kapı ise yıkılmış ve şu anda onun yerinde bir duvar yapılmıştır. Şimdi şehrin üç kapısı var” [8,23] diye belirtiyor.

Fransız yazar Jean Gevrin’in Ağa Muhammet Şah Gacar’ın hayat ve faaliyeti hakkında yazdığı “Hace Şah” adlı tarihi romanında Şuşa’nın savunma tesisleri ile ilgili bir çok ilginç bilgiler verir. Yazar şöyle yazıyor: “Ağa Muhammet Han Gacar döneminde Şuşa küçük, güzel bir şehirdi, sağlam duvarlarının yüksekliği şehrin her tarafında eşitti. Duvarın kaleye saldıranların başlarına taş, kaynar su ve ya erimiş kurşun dökülebilecek yerler vardı”[4,130] diye yazıyor.

Penahali Han döneminde inşa edilen kalenin duvarları o kadar da sağlam değildi. Sürekli saldırı tehditleri, hanı kale duvarlarını hızla ve kısa sürede inşa etme mecburiyetinde bırakmıştır. Onun varisi İbrahimhalil Han iktidara geldikten sonra Şuşa kalesinin duvarlarının yeniden yapılmasını gerçekleştirdi [9,162].

İbrahimhalil Han hanlığın savunma tesislerinin kalitesine ve gücüne özel önem vermiş ve inşaat işlerine üst düzey uzmanları görevlendirmiştir. O, Şuşa'yı eski Azerbaycan mimari gelenekleri esasında inşa etmek için Tebriz, Erdebil ve diğer şehirlerden ustalar getirtmiştir.

Şuşa kalesi yapıldığı zaman hanlıklara özgü bir iç kale mevcut değildi. Düşman saldırısından ihtiyat eden Penahali Han, iç kaleyi şehrin daha uygun yerlerinde küçük kaleleri andıran imaretlerle değiştirmek zorunda kalmıştır. Karabağ tarihçisi Mir Mehdi Hazani, Penahali Han'ın oğlu İbrahim tarafından yaptırılan imaret hakkında şöyle yazıyor: "İbrahim Han, düşman kaleye geldiğinde gereken yerleri koruyabilsin diye kendi evine beraber bir başka tepesine imaret inşa ettirdi" [10,231]. Dış görünüm ve yapı olarak bu imaretler birbirini tekrar eder, onların hepsinin etrafına köşelerinde burçları olan kale duvarları yapılmıştır.

Şuşa'daki İç Kale'nin inşası İbrahimhalil Han dönemine aittir. Onun saltanatı zamanında şehrin Gence kapıları yakınında yüksek bir tepenin üzerinde tüm zaruri mimarinin taleplerini kar-

şılayan bir İç Kale inşa edilmiştir. Tarihçi M. Baharlı, İbrahimhalil Han iktidara geldikten sonra, düşman saldırdığı zaman kendisinin, ailesinin ve mal varlığının güvenliğini sağlamak amacıyla “Hazine Kalesi” denilen yerde, iki kaya arasına yedi veya sekiz odalı bir sığınak-kale inşa ettirdiğini yazmaktadır. Kalenin içinde bir divanhane, iki büyük bina ve yan binalar yapılmıştır. Şuşa kalesine giden tek dar yol üzerinde inşa edilen bu kale yarım daire biçimli kuleler ve surlarla çevriliydi. Penahali Hanı döneminde inşa edilen binaların aksine İbrahimhalil Hanın yaptığı yapılar doğrudan savunma yapıları ile çevrili değildi. İç kaleye ait savunma duvarlarının varlığı, her yapıyı ayrı kale duvarları ile çevreleme ihtiyacını ortadan kaldırmıştır [7,33-34].

O dönemde güçlü savunmaya sahip büyük yerleşim birimlerinin etrafına ve özellikle bu yerleşimlere giden stratejik açıdan önemli yollara bile küçük kaleler ve gözetleme kuleleri gibi ek savunmalar inşa edilmiştir. Bu yapılarda yerleştirilen güvenlik güçleri, düşmanın ilk darbelerini engeller ve aynı zamanda halkı saldırı tehlikesi konusunda uyarır. İşte bu amaçla Karabağ Hanlığında Gargarçay’ın her iki kıyısında Askeran Kaleleri inşa edilmiştir. Bu kaleler, öncelikle düşmanın ovalardan Şuşa’ya saldırılarını engellemek için yapılmıştır. Nehrin sağ kıyısındaki surlar 250 metre uzunluğunda çift duvardan oluşmaktadır. Çay taşı(çakıl) ile örülmüş kale duvarının eni 2 metre genişliğinde ve

yüksekliği ise bazı yerlerde 9 metreye kadar ulaşırdı. Askeran Kaleleri çok müsait bir konuma sahipti. Böylece Gargarçay kıyıları çok yüksek ve sarp olduğu için düşman bu kaleleri ele geçirmeden Şuşa'ya doğru ilerleyemezdi. Nehrin havzası boyunca ilerlemek zorunda kalan düşmanın yolunu buraya inşa edilen iki burç kesiyordu[7,40]. Karabağ tarihçisi Mirza Cemal şöyle yazıyor: “Askeran'ın her iki kalesi de müslüman takvimi ile 1203 (1788-1789) yılında Şuşa kalesinin üç ağaç mesafesinde Gargarçay'ın geçtiği iki dağın arasında inşa edilmiştir. Savaş sırasında bu kalelerde küçük piyade birlikleri bile olsa, düşman oradan geçip Şuşa kalesine gidemez ”[9,162].

Karabağ hanları Şuşa'da saray ve imaret yapımına büyük önem vermişlerdir. Karabağ tarihçilerinin verdiği bilgilerden hem Penahali Han'ın, hem de İbrahimhalil Han'ın Şuşa'da kendileri ve çocukları için altı saray ve köşk yaptırdıkları anlaşılmaktadır. Bu saraylardan ikisi - Penahali ve Karabüyük Hanım'a mahsus saraylar günümüze kadar gelebilmiştir. Son sarayın giriş kapısı üzerindeki kitabeden sarayın 1768 yılında İbrahimhalil Han döneminde yapıldığı anlaşılmaktadır. Şuşa'da yapılan Han sarayları, büyüklükleri, biçimleri ve mimari üsluplarının özgünlüğüne göre dikkat çekiyordu. Çoğu zaman cam pencereleri olup, yontulmuş taşlardan yapılmış ve oyma desenlerle süslenmiş ahşap kapılarla tamamlanmıştır. Sarayların kapı ve pencerelerinin ima-

latı, onlara tavan ve kalas montajı ile şehirde çalışan 14 marangoz-doğramacı, marangoz, tornacı ve neccar uğraşıyordu. Saraylar genellikle çift kapılı yüksek duvarlarla çevriliydi [7,113-114].

18. yüzyılın ikinci yarısı - 19. yüzyılın başlarında Şuşa'da olan mahallelerin kurulma tarihi, aslında şehrin oluşum ve gelişim tarihini tam olarak yansıtmaktadır. Şehrin en eski mahallesi olan Aşağı Mahalle, Penahali Han'ın iktidarı döneminde inşa edilmiştir. Sonraları şehrin rölyefine uygun olarak "Aşağı Mahalle" olarak adlandırılan bu mahalle, kurulduğu ilk dönemde "Tebrizli" olarak anılmış ve Karabağ Hanlığının ortadan kalktığı döneme kadar bu adla anılmıştır.

Şuşa'nın daha sonraları "Yukarı Mahalle" olarak anılacak olan ikinci mahallesi, İbrahimhalil Han döneminde inşa edilmiştir. Kentsel gelişime uygun olan birinci mahallenin konumundan farklı olarak ikinci mahallenin yapıldığı alan pek kullanışlı değildir. Dağ yamacında yer alan bu arazi yoğun ormanlıkla çevrelendiği için, buranın evlerin yapımı için uygun hale getirilmesi gerekiyordu. Daha doğrusu, gerektiğinde alan ağaçlardan temizlenerek yerine mahalleler yapılmıştır. Yaklaşık 1763-1806 yıllarında Şuşa'da sekiz yeni küçük mahalle inşa edildi. Bu mahalleler şunlardı: Hanlık, Saatlı, Göçerli, Mamayı, Hoca Mercanlı, Demirci, Hamamgabağı, Teze. Şehrin dağlık alanda salınmış üçüncü büyük mahallesi olan ve "Kazançalı" olarak adlandırılan mahallenin yapımına 1806 yılında Karabağ Hanlığı'nın Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra başlanılmış ve XIX. yüzyılda devam etmiştir. On iki küçük mahalleden oluşan bu bölge Şuşa'nın en kalabalık mahallesiydi. Şehrin bu bölümünde Çilebörd, Dere, Bağlar ve diğer küçük mahalleler vardı [7,113-114].

İngiliz seyyah ve bilim adamları J. Morye ve R. Burter, Şuşa'nın kadimliği hakkında değerli yorumlar yapmışlardır. J.Moryen'e göre Şuşa, milattan önce de insanların mesken saldığı yer olmuştur. Burter, ise "Şuşa'da Kafkasya'nın diğer bölgelerinde bulunmayan, Avrupa şehirlerinde olduğu gibi taş binaları,

taş zeminli geniş sokakları, Antik Roma hamamlarını andıran güzel hamam kalıntıları vardır” diye yazmaktadır. [2,36].

Şuşa’da inşa edilen bina ve yapılar, doğu mimarisi geleneklerine dayanır. Tüm binaların balkonları kibleye bakar. Karabüyük Hanım’ın, Hacı Dadaş, Hacı Güllü’nün, M.M.Nevvab’ın konakları, Necefkulu Ağa’nın evi, C.Karyağdıoğlu’nun evi, Zöhrabbeyov’ların ve yüzlerce bey, ağa, din adamının ve tüccarların evi Şuşa mimarisinin süsü idi. Penahali Han, İbrahimhalil Han, Mehrali Bey, Mehdikulu Han, Hurşidbanu Natavan’ın evleri ve divanhane külliyesi Karabağ Hanlığının silinmez ve unutulmaz tarihi hafızasıdır. [1,277; 5.21].

Azerbaycan’ın diğer şehirlerinde olduğu gibi Şuşa’da da cami yapımına büyük önem verilmekteydi. Karabağ tarihçileri Mirza Cemal ve M. Baharlı’nın sözlerine göre, ilk cami Penahali Han’ın saltanatı zamanında kamıştan inşa edilmiş, İbrahimhalil Han döneminde ise hicri takvimiyle 1182 (MS 1768/69) yılında, aynı caminin yerinde taş ve kireçten yeni bir cami “Cüma Mescidi” inşa edilmiştir. [3,113]. 19. yüzyılda Şuşa’da daha üç “Cüma Mescidi” (Cuma Camii) inşa edildi. Şuşa’nın son dördüncü Cuma Camisi, 1883 yılında Kerbelayı Safi Han Karabağ tarafından Gevher Ağa’nın hesabına yaptırılmıştır. Bazı rivayetlere göre bu camii, büyük ihtimalle İbrahimhalil Han tarafından yaptırılan bir caminin temelleri üzerine inşa edilmiştir. Yukarı Gevher Ağa

Camii olarak bilinen bu cami, 1992 Ermeni işgaline kadar iyi durumdaydı. İki büyük ibadet salonu, minareleri ve ikinci katında birkaç oda bulunan caminin süsleme işlerinin yapımında ünlü sanatçı Mir Möhsün Nevvab da yer almıştır. 1992 yılında Ermeni işgali sırasında Şuşa'daki diğer mimari yapılar gibi bu camii de yıkılmış ve kullanılamaz hale getirilmiştir [7,118].

Aşağı Gevher Ağa Camiinin Şuşa camileri arasında özel bir yeri vardır. Cuma Camisi olarak hizmet veren bu camii, 1874-1875 yıllarında mimar Kerbelayi Safi Han Karabaği tarafından yeniden yaptırılmıştır. Caminin altında bir medrese de vardı. 19. asrın ikinci yarısında Şuşa'daki camilerin toplam sayısı 16'ya ulaşmıştı. Bunlardan üçü Cuma Camii, diğerleri ise mahalle camii olarak hizmet vermekteydi.

Mahalle camileri her sokağın nüfusuna uygun olarak yapılmıştı. Genellikle mahalle meydanlarının en göze çarpan kısımlarında yer alan bu camiler, görünüş itibariyle oldukça sade, yaşayış evlerini andıran yapılardı. Ancak bu camilerin iç yapısı dinî törenlerin yapılması için gereken tüm ihtiyaçları karşılıyordu. Mahalle camileri arasında Çukur mahalle camisi mimari üslubu, yapısı ve büyüklüğü bakımından farklılık göstermekteydi. Bu caminin önüne inşa edilen kutsal ocakta (Şuşalılar buna "Sakalhane" derler), Muharrem ayı ve diğer dini törenlerde halka çay, gül suyu ve tatlı şerbetler dağıtılırdı. Şuşa'nın üst kısmında inşa

edilen Hazret Abbas Camii, aynı zamanda yerli halk ve etraf bölgelerden gelen insanlar için kalabalık bir ziyaret yeri idi [5,23].

Şuşa'nın mahalle camileri arasında 1882 yılında mimar Kerbelai Safi Han tarafından yapılan Saatlı Camii özellikle göze çarpıyordu. Daha görkemli bir minareye sahip olan bu caminin içi kısmı Kuran Ayetleri ile süslenmiştir [11,79].

Han kızı Hurşidbanu Natavan'ın Şuşa'nın su sorununun çözümünde çok değerli hizmetleri olmuştur. 1871 yılında, tüm masrafları kendi karşılayarak, Şuşa'ya yedi kilometre uzaklıktaki Halfalı Dağı'ndan çömlek borularla su çekilmiş ve iki büyük pınar inşa edilmiştir. Bu pınarlardan biri olan "Han kızı Pınarı" 12 çeşmeli, sekizgen havuzdan oluşmakta ve Hurşidbanu Natava'nın evinin önüne inşa edilmiştir. Şor Bulak olarak adlandırılan ikinci pınar, şehrin Gence Kapısı yakınında inşa edilmiş ve orijinal kompozisyona ait milli desenlerle süslenmiştir. 1896'da Şuşa'ya ikinci bir su boru hattı çekilmiştir. Bu boru hattı, kent sakinlerinin içme suyu ihtiyaçlarını karşılamamanın yanı sıra, yirmiden fazla caddeye taş havuzlar, pınarlar ve yeni hamamlar yapılmasına, aynı zamanda kentin daha da yeşillendirilmesine hizmet etmiştir [7,114-115].

Şuşa'nın mimari eserleri arasında kervansarayların özel bir yeri vardır. Baharlı'nın verdiği bilgiye göre, buradaki ilk kervansarayın inşası, ilk yerleşim yeri olan Tebrizli Mahallesinin olu-

şumuna denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Şuşa zenginlerinden Uğurlu Bey, Hacı Emiraslan Bey, Hacı Hüseyin Bey ve diğerleri, Aşağı Pazar ve Meydan denilen yerlerde kervansaraylar yaptırmışlar. Bu kervansaraylar Şuşa'daki pazar kompleksinin ana yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Şuşa'da kervansaray inşası daha sonralar da devam ettirilmiştir. 19. yüzyılın sonlarına yakın burada artık on kervansaray faaliyet gösterirdi.

Şuşa, Karabağ'ın idari merkezi olmasının yanı sıra aynı zamanda önemli bir ekonomik merkezi idi. Kentin yerleşimi, coğrafi koşulları tarıma elverişli olmadığı için burada yaşayan insanların başlıca uğraşları ticaret ve zanaat idi. Başlıca ticaret ve zanaat tesisleri, şehirde merkezi bir rol oynayan Aşağı Pazar ve Meydan olarak adlandırılan alanlarda yoğunlaşmıştı. Baharlı, Aşağı Çarşı'da çok sayıda dükkân ve esnaf atölyesinin yanı sıra birçok kervansaray ve hamamın da inşa edilerek hizmete sunulduğunu yazmaktadır. Şuşa'da Pazarbaşı denilen yerden Şeytanpazar'a kadar uzanan üstü kapalı çarşı ve şehrin ana caddesi Rastapazar olarak adlanırdı. Şuşa çarşılarının benzersiz görünümü, büyük bir pazar meydanı ile tamamlanmaktaydı. Şehrin "Meydan" denilen ana meydanı, Rastapazar Caddesi üzerinde yapılan ibadethaneler, ticari yapılar, tek katlı dükkanlar, iki katlı kervansaray ve iki minareli güzel bir Cuma Camiiden oluşuyordu. 20.

yüzyılın başında, pazarlarla birlikte yıllık ticaret cirosu 6 milyon ruble olan şehirde kayıtlı 1464 dükkan vardı.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Şuşa, Azerbaycan'da zanaat ve ticaretin ana merkezi haline gelmişti. Şuşa, Kafkasya'nın en güzel şehirlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Karabağ'lı tüccar ve zanaatkarların ünü sadece Kafkaslar ve Ortadoğu'da değil, diğer ülkelerde de bilinirdi. Bu muhteşem şehir, doğası, zanaatkarlığı ve ticari ilişkileri ile birçok gelişmiş şehirlerle aynı sırada yer almaktaydı.

Şuşa, Azerbaycan'ın en büyük sanat merkezlerinden biriydi. Kentte ticari ilişkilerin gelişmesi, çeşitli sanat dallarının genişlemesi şehrin ününü her yere yaymıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında Azerbaycan'da tarihi, kültürel ve stratejik öneme sahip bir şehir olan Şuşa, halısı, ipeği, kumaşı ve porseleni ile dünya pazarları ölçeğine ulaşmış ve bu sayede büyük bir ün kazanmıştır. Şuşa esnafı, hem iç talebi karşılamak hem de diğer Azerbaycan hanlıklarına ve dış ülkelere ihraç edilmek üzere çeşitli el sanatları üretmiştir. 19. yüzyılın başlarında Şuşa'da 50'den fazla zanaatkâr bulunuyordu.

Bu dönemde Şuşa'da çeşitli el sanatlarının yanı sıra dokuma ve halı dokumacılığı da yaygındı. Karabağ Hanlığında pamuk üretiminin yüksek düzeyde gelişmesi, çeşitli pamuklu kumaşların dokunması için geniş imkanlar sunuyordu. 18. yüzyılın so-

nunda Şuşa ve çevre bölgelerde pamuklu kumaş dokuyan bine yakın dokuma tezgahı vardı. Üretilen pamuklu kumaşlar sadece yerli halkın ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Rusya ve İran'a da ihraç edilmiştir.

Şuşa aynı zamanda Azerbaycan'ın önemli halı üretim merkezlerinden biriydi. Karabağ halı dokuma ekolüne ait Şuşa halıları grubu Azerbaycan sanatında önemli bir yer tutmaktadır. Şuşa ve çevresinde bulunan Malıbeyli, Tuğ, Taşbulak ve diğer köylerde dokunan halılar, günümüzde dünyanın birçok müzesinde eşsiz birer sanat eseri olarak muhafaza edilmektedir. Şuşa halıları renk ve desen çeşitliliği, dokuma teknikleri ile Karabağ'ın diğer bölgelerinde dokunan halılardan farklıdır. 1908 yılında Karabağ'ın esas halı dokuma merkezi olan Şuşa'ya gönderilen Kafkas Sa-

natkarlar Heyeti, yerel beylere ve tüccarlara ait 600 halıyı incelemiŐ ve sadece Şuşa halılarına özgü 20 desen tespit etmiŐler. 19. yüzyılın sonunda, dünya pazarlarında Azerbaycan halılarına olan talebin artması, Şuşa'da halı dokumacılığının daha da gelişmesi- ne yol açmıŐtır. Bu dönemde Şehirde yılda toplam 50 bin ruble değerinde halı üretilmiŐtir. Şuşa halıları kalitesiyle de ünlüydü. Şuşa halıcılık mektebi sadece Azerbaycan'da değil, komŐu bölge- lerde de halı dokumacılığının gelişmesinde büyük rolü olmuştur. Şuşa Şehri, Güney Kafkasya'da halı dokumacılığı alanında sanat- sal zevkin oluşmasında çok önemli role sahipti. Burada halı do- kumacılığı sanatına yön veren en yetenekli kadınlar  alıŐmaktay- dı. Zamanla dokumanın, özellikle halı dokumacılığının daha da gelişmesi, boyamanın da geliŐimine güçlü bir ivme kazandırdı. 19. yüzyılın sonunda Şuşa'da faaliyet gösteren boyacı sayısı se- kize ulaşmıştı. 20. yüzyılın başında Şuşa boyalarının yıllık üretim kapasitesi daha da artarak 69.500 rubleye ulaşmıştı [7,86].

Şuşa, aynı zamanda Azerbaycan'da değerli metallerden yapılmış mücevher üretiminin esas merkezlerinden biriydi. Bura- da soylu ve zengin aileler çok olduğu için takıya büyük talep vardı. 19. yüzyılın başlarında Şuşa'da bu alandaki talebi karŐıla- mak için on kuyumcu uđraŐırken, yüzyılın sonunda sayıları 78'e yükselmiŐti.

Genellikle Karabağ'da bakır, altın, gümüş ve kalay kullanılarak çeşitli takılar üretiliyordu. Arkeolojik kazılarda bulunan değerli metallere yapılan yüzük, bilezik, küpe, düğme vb. dekoratif öğeler zarafet ve güzellikleri ile seçilir.

Penahali Han'ın Şuşa'da bir darphane inşa etmesi ve "penahabad" adlanan bir miskal ağırlığında gümüş para bastırmıştır. Gümüş paranın bir yüzünde "Penahabad", diğer tarafında "La İlahe illallah Muhammeden Resulullah" (Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir) sözleri yazılmıştır [8,23]. Karabağ Hanlığının sikkeleri penahabadi, yarı penahabadi ve küçük bakır sikkelerdi. Sikkeler tüm Azerbaycan hanlıklarında ve İran'da diğer sikkelerle birlikte kullanılmaktaydı. Penahabadi Hanlığının sınırlarının çok ötesindeki hazinelerde defalarca keşfedildi. Bu sikkenin güvenilirliği ve sabitliği, Karabağ tüccarlarının aktiviyinin kanıtıdır. Sikkelerin basımı Karabağ'ın Rusya'ya katılmasından sonra da devam etmiş, ancak 1822'de hanlığın kaldırılmasından sonra durdurulmuştur.

ŞUŞA - AZERBAYCAN'IN VAZGEÇİLMEZ KÜLTÜR MERKEZİDİR

Şuşa şəhri kuruluşundan bu yana “Azerbaycan’ın Milli Kültür Hazinesi”, “Azerbaycan Müziğinin Beşiği”, “Kafkas’ın Konservatuarı” olarak ün kazanmıştır. Ünlü müzisyen B.S.Vinogradov, Şuşa’nın Azerbaycan müzik kültürü tarihindeki rolü hakkında şunları yazmıştır: "Şuşa müzisyenleri Azerbaycan’da müzik tarihini yarattılar ve onu sadece kendi ülkelerinde değil, Doğu’nun diğer ülkelerinde de temsil ettiler." Büyük Azerbaycan şairi Samed Vurgun da Şuşa’nın Azerbaycan kültür

tarihinde önemli bir rol oynadığına dikkat çekmiştir. Vurgun “Neredeyse tüm ünlü Azerbaycanlı müzisyen ve şarkıcılar Şuşalıdır. Şuşa’nın "Müzik ve şiirin beşiği" olarak adlandırılması tesadüf değildir.” diye yazmıştır. Azerbaycan Hanendelik Okulu’nun önde gelen temsilcileri Harrat Kulu, Abdul Bagi Zülalov, Hacı Hüsü, Meşedi Memmed Ferzaliyev, Cabbar Karyağdioglu, Keçaçi oğlu Muhammad, Seyid Şuşinski, Zülfü Adigozalov, Han Şuşinski ve diğerleri, Şuşa’da doğup sanatçı olarak uzmanlaştılar. XIX yüzyılın Şuşa müzik okulunun en önemli temsilcilerinden biri olan Hacı Hüsü, sahne sanatlarında yeni bir dönemin temelini oluşturmuştur. Mirza Sadık Esad oğlu (Sadıkcan), Meşedi Cemil Amiraslan oğlu Amirov (ünlü besteci Fikret Amirov’un babası), Kurban Pirimov Şuşa müziğinin icra sanatının yüksek düzeyde gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Sadıkcan tarafından geliştirilen tar örnekleri, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Dağıstan’da yaygın olarak kullanılıyordu. [7,101].

Ünlü opera sanatçısı ve halk müziği icracısı Bülbül (1897-1961) de Şuşa müzik okulunun da öğrencisidir. Dahi Azerbaycan bestecisi Üzeyir Hacıbeyli (1885-1948) de Şuşa’da doğdu ve müzik hayatına bu şehirde başladı. Şuşa’nın müzik hayatı, bestecinin tüm Doğu’daki ilk opera olan "Leyli ile Mecnun" operasının yaratılmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

Şaşırtıcı güzelliği ile herkesi kendine hayran bırakan Şuşa, Azərbaycan edebiyatına birçok seçkin şair ve yazar kazandırmıştır. Azərbaycan realist edebiyatının kurucularından Molla Penah Vagif (1717-1797), Şuşa'da yaşamış, yaratmış ve ölümsüz şiirleriyle modern Azərbaycan edebi dilinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Onun gazel ve koşmaları herkesin dilindeydi. Vagif aynı zamanda önde gelen bir devlet adamı, Karabağlı İbrahimhəlil Han'ın veziriydi. Azərbaycan'ın bir diğer ünlü şairi Kasım Bey Zakir (1784-1854) Şuşa'da doğmuş, ilk eğitimini burada almış, ömrünün sonunda Şuşa'ya dönmüş ve burada vefat etmiştir. Kasım Bey Zakir, Azərbaycan şiirinde eleştirel gerçekçiliğin ve hiciv türünün kurucularından biri olarak kabul edilir.

Şuşa edebi meclisleri ile ünlüydü. 1864 yılında Hacı Abbas Agahi'nin önderliğinde burada "Meclis-i Üns" tertip edilmişti. Otuz kadar şairi birleştiren bu meclis, 1872'de Hurşidbanu Natavan'ın evinde kuruluyordu. 1870 yılında Şuşa'da düzenlenen ikinci meclise "Meclis-i Feramuşan" adı verildi. 20. yüzyılın başlarına kadar faaliyet gösteren bu meclisin başkanı, alim ve müfessir Mir Möhsün Nevvab olmuştur. Bu meclislerde şairler şiirlerini seslendirir, muğamlar söyler, felsefeden, tarihten, mantıktan, astronomiden bahsederlerdi. Azerbaycan edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Süleyman Sani Ahundov ve Yusif Vezir Çemenzeminli'nin hayatı ve eserleri Şuşa ile bağlantılıdır. Şuşa'nın en üretken yazarlarından sayılan Yusif Vezir Çemenzeminli, bu şehrin tasviri en çok yapan yazar olarak bilinir. "Hayatımın Yirmi Yılı" ve "Genç Bir Adamın Defteri" adlı romanları Şuşa'nın eşsiz doğası, sosyal hayatı, gelenek ve göreneklerin ayrıntılı tasviri verilmiştir. Yazarın son romanı "Kan İçinde", XVIII yüzyılın ikinci yarısında - XIX yüzyılın başlarında Karabağ Hanlığı'nda meydana gelen olayları yansıtmaktadır. [7,103].

Şuşa, birçok ressamın ve uygulamalı sanat ustasının vatani olmuştur. Önde gelen Azerbaycanlı şair, ressam ve nakışçı Hurşidbanu Natavan'ın (1830-1897) hayatı ve eserleri ayrılmaz bir şekilde Şuşa ile bağlantılıdır. Resimleri, minyatürleri ve uygulamalı sanat eserleri şimdi Azerbaycan Devlet Sanat Müzesi'nin

sergilerini süslemektedir. Şuşa'nın önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Mir Möhsün Nevvab (1833-1918), döneminin tanınmış bir hattat, ressam, şair ve müzikologu olarak ün kazanmıştı. Onun Azerbaycan Devlet Sanat Müzesi'nde muhafaza edilen "Timurleng" in Portresi", "Çiçekler" ve "Kuşlar" gibi resimlerinde derin bir canlılık var. Şuşa'da çeşitli binaların duvarlarına çektiği Şuşa'daki çeşitli binaların duvarlarındaki resim ve desenler, günümüze kadar tazeliğini kaybetmemiştir. Nevvab ayrıca Azerbaycan kitap tasarımının eşsiz örneklerini de oluşturmuştur.

Şuşa aynı zamanda müzeler şehri olarak ün kazanmıştır. Şuşa sanatçılarının ve uygulamalı sanat ustalarının yaptıkları sanat incilerin bir kısmı şehirde düzenlenen çeşitli müzelerde sergilenirdi. On salondan oluşan Şuşa Resim Galerisi, yaklaşık 200 eşsiz güzel sanat eserine ev sahipliği yapıyordu. Galerinin altın fonu, Mir Möhsün Nevvab'ın kitaplarındaki illüstrasyonlarından oluşuyordu. Mehmandarovlar'ın konut kompleksinde bulunan Halı Müzesi'nde 300'den fazla nadir halı sergileniyordu. Ayrıca Şuşa'da Tarih Müzesi, Taş Sanatları Müzesi, Şifalı Bitkiler Müzesi, Üzeyir Hacıbeyov, Hurşidbanu Natavan ve Mir Möhsün Nevvab'ın ev-müzeleri faaliyet gösteriyordu. Tüm bu müzeler, Mayıs 1992'de Şuşa'yı işgal eden Ermeni vandallar tarafından tahrip edildi ve sergileri yağmalandı. [7,108].

ŞUŞA’NIN İŞĞALI

Şuşa Kalesi, tarihsel olarak Azerbaycan’ın Karabağ Hanlığı’nın başkenti olmuştur. 19. yüzyılın başlarında, 14 Mayıs 1805’te Karabağ Hanı İbrahimhalil Han ve Rusya’nın Kafkas birliklerinin başkomutanı General Sisianov, Kurakçay Antlaşması’nı (“Biat Yemini”) imzaladı. [14]. Böylece Karabağ Hanlığı Rusya’nın bir parçası oldu ve Çarlığın Karabağ’daki konumunu güçlendirmek için hemen Ermenilerin Karabağ’a iskânı başlatıldı. Böylece Karabağ Hanlığı Rusya’nın bir parçası oldu ve Çarlığın Karabağ’daki konumunu güçlendirmek için derhal Ermenilerin Karabağ’a yerleştirilmesine başlandı. Buradaki esas amaç Ka-

rabağ'a yerleştirilen Ermenilerin kompakt bir şekilde yaşamasını sağlamaktı.

Böylece Çarlık Rusyası, Karabağ bölgesi de dahil olmak üzere bir bütün olarak Azerbaycan'daki Ermeniler için geniş fırsatlar yarattı. Ermeniler kısa süre sonra "Büyük Ermenistan" fikrinin gerçekleşmesi için açık bir mücadeleye başladılar. Bu fikrin bir parçası da Karabağ, İrevan, Nahçıvan ve Azerbaycan'ın diğer topraklarının ele geçirilmesiydi. [13].

Burada iskân yoluyla Ermenilerin sayısı mekanik olarak artması sağlanıyordu. Onların ekonomik olarak güçlendirilmesi paralel olarak gerçekleştiriliyordu. Böylece çarlığın kapsamlı desteği sonucunda Ermeniler, Karabağ'ın ekonomik hayatında güçlenmeye başladılar. 7 Temmuz 1923'te Karabağ bölgesinin dağlık kesimlerine yerleştirilen Ermenilere, Sovyet Rusya'sının himayesi ve yardımıyla Azerbaycan'na bağlı Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi (DKÖÖ) statüsü verildi ve sonuç olarak, Azerbaycan'ın idari-bölgesel bölünmesi büyük ölçüde ihlal edildi. 1923 yılında alınan bir kararla Şuşa, Cavanşir ve Kubadlı kazalarının toprakları bölünerek Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi kuruldu. Bu olay sadece Azerbaycan'ın idari-toprak bölünmesinin ihlali değil, aynı zamanda Ermenilerin ülkemize karşı gelecekteki toprak iddiaları için bir araçtı ve "Dağlık Karabağ" terimi tam da o zaman ortaya çıktı. Özerklik kurulmasına ilişkin kararnamede bölge merkezinin Hankendi olduğu belirtilse de, kısa bir süre sonra 18 Eylül 1923'te Dağlık Karabağ il parti komitesinin kararıyla Hankendi'nin adı Bolşevik maskesi takan ve Mart 1918'de Azerbaycanlılara yönelik soykırımın lideri S. Şaumyan'ın onuruna "Stepanakert" adını almıştır. Böylece Azerbaycan'ın Karabağ'daki tarihi yerlerinin, illerinin, ilçelerinin ve köylerinin yeniden adlandırılmasının temeli atılmıştır. [12].

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında, SSCB liderliğinin Ermeniler üzerindeki himayesi sayesinde durum daha karmaşık hale geldi ve Ermenistan Cumhuriyeti, Azerbaycan topraklarına asker konuşlandırarak açık bir saldırı başlattı. 1992 yılının başlarından itibaren, Ermeni çeteleri Karabağ'daki son Azerbaycan yerleşim yerlerini işgal etti. 8 Mayıs 1992'de Ermenistan ordusu Azerbaycan'ın kadim kültür merkezi Şuşa'yı alarak tüm Karabağ'ı işgal etti. Sonuç olarak, 289 kilometrekarelik bir alanı kaplayan, 1 şehir ve 30 köy olmak üzere 24.000 kişilik nüfusa sahip Şuşa şehri, Ermeni çeteleri tarafından işgal edildi. Şuşa savaşlarında 195 kişi şehit oldu, 165 kişi yaralandı ve 58 kişi kayıp olarak kayıtlara geçti.

Ermeni silahlı çetelerinin saldırısı sonucunda Şuşa'daki 25 okul, 31 kütüphane, 17 kulüp, 8 kültür evi, 4 teknik okul, 2 ensti-

tü şubesi, 7 anaokulu, 4 sinema, 5 kültür ve eğlence parkı, 2 sanatoryum, turist üssü, 2 otel, Azerbaycan Devlet Halı Müzesi şubesi, Şuşa Devlet Dram Tiyatrosu, Şuşa TV, Doğu Müzik Aletleri Fabrikası, Devlet Sanat Galerisi, Çocuk Sağlığı Okulu yağmalanmış, yakılarak yıkılmıştır. [2, 38].

Ayrıca, işgalden önce Şuşa'nın 170'den fazla mimari eseri ve 160 kadar kültürel ve tarihi eseri vardı. Bunlar arasında Son Tunç ve Erken Demir Çağı anıtları olarak kabul edilen Şuşa mezarları ve Şuşakend taş sandıkları, Şuşa mağara kampı, 18. yüzyıl Şuşa kalesinin duvarları, Gence Kapısı, Penahali Han'ın sarayı ve kütüphanesi, İbrahimhalil Han'ın kulesi ve kalesi, Han'ın sarayı ve kervansaray, M.Penah Vagif'in medresesi ve türbesi, Yukarı Cami medresesi, Hacıkullar'ın Konağı, İki katlı kervansaray, Mehmandarov'ların konak kompleksi, Gövher Ağa, Hoca Mercanlı, Hacı Abbas, Merdinli, Saatlı, Göçerli camileri, Hurşidbanu Natava'nın evi ve pınarı, A.B. Hakverdiyev, G.B Zakir, M.M Navvab, S.S Ahundov, N.B Vazirov, Y.V Çamanzaminli'nin evleri, Mamay Bey'in evi, camii ve pınarı, Behbudov'ların, Faramazov'ların, Zöhrabbeyov'un, Behman Mirze'nin evleri, Üzeyir Bey Hacıbeyli'nin, Bülbül'ün ev-muzeleri, Han Şuşinski'nin, Tarzen Sadıqcan'ın evleri, Realni Okulları binası, Kız okulu, Tatlı su hamamı, Meydan Pınarı, İsa Bulağı vb tarihi kültür örnekleri Ermeni işgalciler tarafından yağmalanarak yok edildi.

ŞUŞA'NIN İŞGALDEN KURTARILMASI

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sayın İlham Aliyev önderliğinde, Azerbaycan Ordusu, 27 Eylül 2020'de Ermeni tecavüzüne yanıt olarak Azerbaycan Ordusu topraklarımızı işgalden kurtarmak için geniş çaplı karşı taarruz operasyonları gerçekleştirdi. Halkımız bir bütün olarak Muzaffer Başkomutanın etrafında birleşmişti. Azerbaycan topraklarının her karışımın ermeni çetelerinden kurtarılması için yapılan mücadele, güçlü ordumuzun düşmana yönelik ezici darbeleri, birçok önemli şehirlerin, yerleşim yerlerinin ve çeşitli yönlere stratejik yüksekliklerin işgalcilerden kurtarılması, halkımızda büyük bir güven ve coşku uyandırdı.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Silahlı Kuvvetler Başkomutanı sayın İlham Aliyev önderliğinde Azerbaycan Ordusu Ermenistan tarafından işgal edilen topraklarımızı kurtarmak için 27 Eylül'de Karabağ'da başlattığı geniş çaplı ve başarılı karşı taarruz operasyonları sonucunda 9 Kasım'a kadar 5 ilçe, 4 yerleşim yeri ve 286 köy işgalden kurtarıldı. 44 gün içinde Cebrayil ilçesi ve ilçeye bağlı 90 köy, Fuzuli ilçe ve bölgesine bağlı 53 köy, Zengilan bölgesi, Mincivan, Akbend, Bartaz yerleşimi bölgesi ve 52 köy, Hadrut yerleşim bölgesi ve Hocavend bölgesine bağlı 35 köy, Terter bölgesine bağlı 3 köy, Gubadlı bölgesi ve bölgeye bağlı 41 köy, Hocalı ilçesinin 9 köyü, Şuşa şehri, Laçın ilçesine bağlı 3 köy, aynı zamanda Ağdere, Murovdağ istikametlerindeki birçok

stratejik tepe, Zengilan’da Bartaz, Sıgırt, Şükürataz tepeleri ve daha 5 isimsiz tepelikler kurtarıldı.

8 Kasım 2020 yılı tarihimize şanlı bir gün olarak yazıldı. Ordumuz, Başkomutan sayın İlham Aliyev’in önderliğinde Azerbaycan için tarihi, kültürel ve stratejik öneme sahip Karabağ’ın tacı Şuşa şehrini işgalden kurtardı. Bu, 44 gün içinde gerçekleştirilen başarılı karşı taarruz operasyonları arasında en önemli tarihi olay ve büyük bir askeri zaferdir.

Alınmaz bir kale olan, yüksek dağlık arazide yerleşen ve sarp bir rölyefe sahip olan Şuşa’nın işgalden kurtarılması, sadece Ermenileri değil, dünyanın askeri uzmanlarını bile şaşırtmıştır.

Fransanın “Le Monde” gazetesi Şuşa savaşlarında Ermeni kuvvetlerinin bozguna uğratıldığını bildirdi. Rus medyası:

“Böyle bir savaş, devlet ve vatan sevgisi gören var mı? Söylemesi zor! Şehidi omuzunda , kan ter içinde, savaşarak yüksek dağa tırmanıyordu Azerbaycan Ordusu... Ne yaralıyı ne de şehidi yolda bırakmadılar. Nefes almadan Şuşa’ya çıktılar.” Diye yazmıştır. Ukraynalı askeri uzman Aleksey Arestoviç ise : “Azerbaycan Şuşa’yı azad etti. Yaya savaşları ile, mühimmatları üzerlerinde taşıyarak, sisli, kötü hava koşullarında dağları delerek geri aldı. Askerler, insansız hava araçları, tanklar ve toplar olmadan şehri işgalden kurtardılar” diye belirtmiştir [15].

ŞUŞA'NIN RESTORASYONU

Şehrin işgalden kurtarılmasının hemen ardından, onun tarihi, kültürel mirasına ve doğasına verilen zararların envanteri çıkarılmış ve restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. Şuşa'nın kurtuluşu ve şehrin restorasyonu, Azerbaycan kültüründe layık olduğu yeri alması Ulu Önder Haydar Aliyev'in en büyük hayalidir.

14 Ocak 2021 tarihinde Şuşa'yı ziyaret eden Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev, en son Ulu Önder Haydar Aliyev'in 39 yıl önce kenti ziyaret ettiği zaman buraya geldiğini belirterek, kahraman Azerbaycan Ordusunun mükemmel askeri operasyon yürüterek, cesaret, yiğitlik, kahra-

manlık ve milli ruhla Şuşa'yı işgalcilerden kurtardığını ve uzun bir aradan sonra 8 Kasım'da Şuşa'da Azerbaycan bayrağını yükseltmiştir. Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev: "Biz buraya kazanan olarak geldik, bayrağı biz kaldırdık, kurtarılan tüm topraklarda Azerbaycan bayrağı dalgalanıyor. Savaşarak geldik. Bu toprakları kimse bize öylesine vermedi. Görüşmelerin hiç bir önemli olmadı. Topraklarımızı kendi gücümüzle azad etmemiz gerektiğini gördük ve başardık." dedi.[17].

Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev, Şuşa ziyareti sırasında Şuşa'nın işgalden kurtarılmasının ardından kentin ve tüm tarihi yapıların restore edilmesi sürecinin başlatıldığını söyledi. Şuşa dahil, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesi sonucunda tarihi ve kültürel anıtlarımız yıkılmış, evler ve müzeler yağmalanmıştır. Bunlar arasında Hurşidbanu Natavan'ın, Üzeyir Hacıbeyli'in ve Bülbül'ün Şuşa'daki büstleri de bulunmaktadır. Kurşunlanmış bu anıtlar, Ermeni vandalizminin tanıklarındır. O, toprak bütünlüğümüzün yeniden sağlanmasının ardından Şuşa'da Bülbül, Natavan ve Üzeyir Hacıbeyli'nin büstlerinin yeniden dikileceğini kaydetmiştir. Cumhurbaşkanı'nın bu sözleri artık şimdiden gerçeğe dönüştü. Bu dahilerin büstleri Şuşa'da restore edilerek tekrar eski yerlerine konuldu.

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın İlham Aliyev, Ermenilerin tüm çabalarına rağmen onlar Şuşa'yı dünyaya

bir Ermeni şehri olarak sunamadıklarını kaydetti. “28 yıl boyunca bunun için çalıştılar fakat başaramadılar. Ancak Şuşa, Ermeniler tarafından yıkılmasına rağmen eğilmedi, esaret altında olmasa da itibarını kaybetmedi, Ermenileştirme girişimlerine rağmen Azerbaycan ruhunu korumayı başardı”. [18].

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Şuşa'nın Azerbaycan Devleti'nin kültür başkenti olarak dünyanın en güzel şehirlerinden biri olacağını belirterek: “Aslında bu her zaman böyle olmuş. Yalnız menfur düşman tüm tarihî anıtlarımızı mahvetmiştir. Ama biz restore edeceğiz. Onları gerçek görünümlerine kavuşturacağız. Bundan sonra Azerbaycan halkı Şuşa'da ebediyen yaşayacaktır!” [16].

KAYNAKÇA

1. Ahmedov E, Şuşa: Tarihi, siyasi, iktisadi, strateji ve medeni ehemiyete malik şehir //Geo Strategiya //№ 3(09). Bakü, 2012.
2. Alizade Hasan İfha, Şuşa şehrinin tarihi, Karabağnameler. Üçüncü kitap, Bakü, 2006.
3. Baharlı M. Ahvalat-i Karabağ ,Karabağnameler. II kitap, Bakü, 1991.
4. Fena Mirza Rahim , Tarih-i Cedid-i Karabağ , Karabağnameler. I I kitap, Bakü, 2006.
5. Hüseyinov Y., Şuşa şehrinin tarihi, Bakü, 2013.
6. Jan Gevr. Hacı şah,Tarihi roman, Bakü,2012.
7. Mahmudov Y., Mustafayev C., Şuşa. Penahabad, Bakü, 2012.
8. Karabaği Mirza Yusuf, Tarihi – Şerif , Karabağnameler. I I kitap, Bakü, 2006
9. Karabaği Mirza Cemal Cevanşir, Karabağ tarihi, Karabağnameler, I kitap, Bakü, 2006.
- 10.Hazani Mir Mehti, Kitabe-i tarih-i-Karabağ, Karabağnameler, I I kitap, Bakü, 2006.
- 11.*Авалов Э. В. Архитектура города Шуши и проблемы сохранения его исторического облика*, Баку, 1977.

12. Ahmedov E., <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/52/2882/prezident-ilham-eliyevin-qetiyyetli-ve-prinsipial-movqeyi-susa-zeferinii-sertlendirdi.html>
13. <http://karabakh.az/news/613>
14. <https://files.preslib.az/site/karabakh/g11.pdf>
15. <https://ikisahil.az/post/182500-shushanin-ishgaldan-azad-edilmesi-herb-tarixinde-en-mukemmel-taktiki-doyushdur>
16. <https://president.az/az/articles/view/50184>
17. <https://president.az/az/articles/view/50226/print>
18. <https://president.az/az/articles/view/50399/print>
19. <https://www.virtualkarabakh.az/az/post-item/52/2882/prezident-ilham-eliyevin-qetiyyetli-ve-prinsipial-movqeyi-susa-zeferinii-sertlendirdi.html>

Rumpel MMC tərəfindən hazır
diapozitivlərdən istifadə olunmaqla
200 tirajla çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəh., Azadlıq pr., 139